بنیاتی ڕیتم له شیعره کوردییه‌کانی (ئه‌خته‌ر)دا

ئاماده‌کردنی

د. سروشت جوهر حوێز

2019 – 2018

Se: FEDU.SE188558

e.mail: srusht.jawhar@koyauniversity.org

10– 4 – 2019/ holl: Taher Bakir / Time: 10:30AM

- **- چەمکی ڕیتم :**
- ڕیتم بنەماو ڕەگەزێی سەرەکی شیعرە بەگشتی و شیعری کلاسیکی کوردییە بەتایبەتی ، بەهای تایبەتی خۆی هەیە ، وشەی ریتم لە بنەڕەتدا ((لەوشەی (Rhythmos– ریپموس) ی گریکییەوە هاتووە ئەویش لە فرمانی (Rheĭn) داتاشراوە ، مانای هەڵبژاردن و هەڵقولاَن و هەستانی ڕووبار دەدات)). بەگشتی ڕیتم ((ئەو گرژبوون و خاوبوونەوەیە لە نێوان دووحالەتی دەنگدارو بێدەنگ یا ڕووناکی و تاریکی یا جووڵەو وەستان یان بە هێزی بێ هێزی یا کورتی و درێژی یا خێرایی و هێواشی)) . واتە ڕیتم دووبارەکردنەوەی دیاردەیەکی دەنگییە کەلە برگەکان دروست دەبێت ، لە نێوان دووحاڵەتی بەدوای یەکداهاتوودا ، وەك هەناسەدان و لێدانی دڵ کە جۆرێکە لە ڕیتم ، چونکە ڕیتم تەنیا پەیوەست نییە بە شیعر یا بە پەخشان یا هەردەقێکی تری ئەدەبی ، بەڵکو سرۆشت و هونەرەکانی تریش ڕیتم یان هەیە . ئەوەی مەبەستی ئێمەیە ڕیتمی شیعرە نەك ڕیتمی دیاردە سروشتییەکان یاخود هونەرەکانی تری ئەدەبی کە تائێستاش وەك زاراوەیەکی ڕەخنەیی نوێ بەچەند جۆرێك پێناسە دەکرێت و جێگیر نەبووە . ((لە لێکۆڵینەوەی کۆن و ئێستاشدا ڕیتم ڕەگەزێکی سەرەکی ئیستاتیکای شیعرە)) ناوەرۆکی زۆربەی پێناسەکانی ڕیتم جەخت لەسەر دووبارەکردنەوە دەکەنەوە ، مەبەست لە دووبارەکردنەوە دووبارەکردنەوەی دیاردە دەنگیەکانە . هەر ئەم دووبارەکردنەوەیەش دەبێتە سەرچاوەی دروست بوونی ڕیتم . واتە ((ڕیتمی شیعر بریتییە لە پێیەکان(تەفعیلەکان) ، یان دووبارە کردنەوەی ئەم ئاوازانەیە کە چەند جارێك لە پێیەکانەوە دەردەچێت)) بەمجۆرە ڕیتم لە دووبارەکردنەوەی دیاردە دەنگییەکانەوە هەستی پێدەکرێت و بریتییە لە کۆمەڵێك شەپۆلی دەنگی و لە ساتی دووبارەبوونەوەیاندا لە ڕێگەی خوێندنەوەوە دەبیسترێت و بە دیاردەکەوێت . لێرەدا ڕیتم ((دووبارەبوونەوەی دیاردەیەکی دەنگییە لە ماوەیەکی زمەنیدا)) و بەهۆی دووبارەکردنەوەی ئەم دەنگە لە ماوەیەکی زەمەنی دیاریکراودا چێژ لە مۆسیقای شیعری وەردەگیرێت . لە شیعردا ڕیتم ئەرکی بەهێزکردنی مۆسیقای شیعرە ، جگەلەوەی واتا بەشێوەیەکی ئاسانتر بۆ گوێگر دەگوازێتەوە ، بۆیە شیعر بەبێ ڕیتم نابێت و خۆی لە بنەمادا وەکو ڕەگەزێکی بنچینەیی و سەرەکی شیعرەو لێی جیانابێتەوە شیعریەتیی دەق بەهێزتر دەکات .

- - جۆرەکانی ڕیتمی شیعری :
- ڕیتمی شیعری بۆ دوو جۆری سەرەکی دابەش دەبێت کە ئەوانیش بریتین لە :
- ئ- ڕیتمی دەرەوە :
- ڕیتمی دەرەوەی شیعر پەیوەستە بە کێش و سەرواوە مەبەست لە ڕیتمی کێش دووبارەکردنەوەی پیتەکانی (تەفعیلە)و بەدوای یەکداهاتنیانە ، بەپێی یاساکانی عەرووز لە شیعری کلاسیکیدا ، کەوا یەکسانی ژمارەی بڕگەکانی دێڕێك و دێرەکانی دوای خۆی لێدەکەوێتەوە . هەروەها دووبارەکردنەوەی سەرواش لە کۆتایی دێرەکاندا بە پێی یاساکانی تایبەت بە خۆی . ئەم ڕیتم و ئاوازە دوو لایەی کە لە ئاکامی کێش سەرواوە بەرپادەبن و یەکانگیردەبن ئاوازی دەرەوەی شیعری لێدەکەوێتەوە .
- ب- ڕیتمی ناوەوە :
- ئەم جۆرەشیان دابەش دەبێت بۆ دووبەش :
- ئ- ڕیتمی بیستراو :
- ئەم جۆرە ڕیتمە گرینگی خۆی هەیە ، پەیوەندی بە باری دەروونی ناوەوەی شاعیر هەیە و ڕادەی تواناو دەسەلاتی شیعری بەدیاردەخات ، بەوەی ئەم ڕیتمە((دەنگدانەوەی باری دەروونی و عاتیفی ئەو شاعیرەیە کە خاوەنی بیرو هەست و سۆزی تایبەتی خۆیەتی)) ئەمجۆرە ڕیتمە بەهۆی دەنگەوە دەبیسترێ بریتییە لە ((ئاوازی دەنگەکان و پێکەوە گونجانیان و پاش و پێش خستنی وشەو بەکارهێنانی هەندێ لە ئامرازە زمانییەکان بە جۆرێك کە زۆرجار لە کێشەکان کاریگەرتر دەبێت)) ڕیتم و مۆسیقای ناوەوەی شیعر شان بەشانی مۆسیقای دەرەوە ڕیتم و مۆسیقای گشتی هۆنراوە پێکدەهێنێت .
- ب- ڕیتمی بێدەنگ :
- ئەم جۆرە ڕیتمەی ناوەوە بێدەنگەو پەیوەندی بەبیرەوە هەیە ، لە کاتی بیرکردنەوەدا هەستی پێدەکەین ، وەك دووبارەبوونەوەی دژیەکی . ((ئەگەر لە ڕیتمی دەرەوە ماوەی زەمەنی نێوان پێیەکان یان سەروای ستوونی یەکسان بێت ، ئەوا لە ڕیتمی ناوەوە بەهەردوو بەشەکەیەوە (دەنگدار – بێ دەنگ) کە بەڕیتمی جولاو ناو دەبرێ ، مەرج نییە ئەو زەمەنە یەکسان بێت))بەمەش ڕیتمێکی بێدەنگ دروست دەبێت .
- . شاهۆ

- **- کێش و ڕیتم :**
- **کێش و ڕیتم بنەمای سەرەکی شیعرە ، تایبەتە بە شیعرو بەهۆیەوە لە پەخشان یان هەر دەقێکی تری ئەدەبی جیا دەکرێتەوە ، هەرچەندە ڕیتم تایبەتیەکی زمانییەو لە پەخشانیشدا هەیە ، بەڵام ڕیتم لە شیعردا دەوڵەمەندترەو ئاوازدارترەو زیاتر پەیوەستە بە شیعرەوە و کێشیش مەرجی سەرەکی شیعرەو لە پەخشاندا نییە . پەیوەندییەکی بەهێز کێش و ڕیتم بەیەکەوە دەبەستێتەوە ، هەر بۆیە ((کێش و ڕیتم لە شیعردا تەواوکەری یەکترین و بەهەردووکیان ئەو زەنگ و ئاوازە تایبەتییە بە شیعر دەدەن کە تەوژمێکی دەربڕین و کارتێکردنی پێدەدەن)). کێش و ڕیتم لە شیعردا شان بەشانی یەکتر کاردەکەن ، سەرەڕای فراوانی مەودای ڕیتم لەچاو کێش ، کە بەهۆی دووبارەکردنەوەی دەنگەکان لە برگەکاندا دروست دەبن ، چۆن شیعر بەبێ کێش نابێ بەم شێوەیەش بەبێ ڕیتم نابێ ، تەنانەت کێش لە شیعردا جێگیرە بەڵام ڕیتم جوڵاوەو دەگۆڕێت ، چونکە (ڕیتم جوڵەی هەستان و سۆزی دەروونە کەلە ناو قاڵبی کێشدا خۆی دەنوێنێ ، لەلایەکی ترەوە کێش قالبێکی ئامادەیەو بەگوێرەی ئەو یاسایە کاردەکات کە بۆی دانراوە ، کەچی ڕیتم پەیوەستە بەخودەوەو بەگوێرەی زمانی کەسی شاعیر و بابەتەکە دەگۆڕێت) بۆیە دەکرێت لە قالبەکێشێکدا ڕیتمی جۆراوجۆری تێبکەوێت .**
- **- ڕیتم لە نێوان شیعرو مۆسیقادا :**
- **بێگومان شیعر بەبێ مۆسیقا نابێت و پەیوەندییەکی لێك جیانەکراوەیان هەیە ، چونکە شیعر لە ڕێگەی زمانەوە دەردەبڕدرێت بەهۆی دەنگەوە پێویستی بە وەرگرتن و بیستنە ، ڕیتم دەوری سەرەکی تێدا هەیە ، واتە ناوك و ڕەگەزی مۆسیقا ڕیتمە ، مۆسیقای شیعر بەهۆی ڕیتمی شیعرەوە دروست دەبێت ، ڕیتم مۆسیقای شیعر بەهێز دەکات و یارمەتی بەرزکردنەوەی دەدات و کاریگەری دەکات ، وەك ڕاگرێکە لە نێوان شیعرو مۆسیقادا بەوەی ڕیتم لە مۆسیقا جیاناکرێتەوەو ڕەگەزێکی سەرەکی شیعریشە ، ((ئەگەر شیعر لە مۆسیقا دابڕا یان ڕیتمی شیعرەکە لاواز بوو ئەوا کاریگەریەکەی کەم دەبێتەوە ، لە پەخشان نزیك دەبێتەوە)) کەواتە بەهۆی ڕیتم شیعر لە مۆسیقا نزیك دەبێتەوە ، ڕیتم بەشێکی گرینگی مۆسیقایە ، کە بە هۆی دووبارەکردنەوەی دەنگەوە دەبێت .**

- - **تەوەرەی دووەم :**
- - **دووبارەکردنەوە :**
- دووبارەکردنەوە یەکێکە لە هونەرەکانی شیعر ، کە پەیوەندییەکی بەتینی بەلایەنی جوانی و ئیستاتیکای دەنگ و وشە و دەستەواژەو ڕستەکانەوە هەیە ، وەکو چۆن پەیوەستە بەکاریگەری دەروونی شاعیرەوە کە بەوهۆیەوە ئاوازو مۆسیقایەکی خۆش دەبەخشێتە وەرگر ، - **جۆرەکانی دووبارەکردنەوە :**
- - **دووبارەکردنەوەی دەنگ :**
- مەبەست لە دووبارەکردنەوەی دەنگ دووبارەکردنەوەی دەنگێکی تایبەتە لە دێرە شیعردا ، کە شاعیر بۆ بەهێز کردنی ڕیتم و مۆسیقای ناوەوە پەنای دەباتە بەر ، ئەم دیاردەیەش سەرجەم شاعیران پەیڕەوی دەکەن .
- **دەنگە بزوێنەکان : ا ، و ، ی**
- **/ ا /** یەکێکە لە دەنگە درێژەکانی زمانی کوردی و ڕوون و ئاشکرایە . بۆ نموونە (ئەختەر)دەڵێت :
- **ئەسیری میحنەتی هیجرانی تۆم یاری وەفادارم**
- **کوژراوی خەنجەری موژگانی تۆم مەحبووبی نازدارم** دیوانی ئەختەر ل
- لەم دوو نیوەدێرە شیعرەدا شاعیر ( )جار دەنگی / ا / دووبارە دەکاتەوە لە وشەکانی (هیجرانی ، یاری وەفادارم ، کوژراوی ، موژگانی ، نازدارم)دا . دیارە دەنگەکە سیفەتی درێژی و ڕوونی تێدایە ، ئەم ڕوونی و درێژیەش لەگەڵ ئەو وەسفەی کە بۆ یارەکەی دەیکا دەگونجێت ، وەسفێکی واش پێویستی بەو دەنگە درێژە هەیە ، پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆشی بەناخی شاعیرەوە هەیە . جگە لە دەنگی / ا / دەنگی / ی / یش کە دەنگێکە سیفەتی درێژی و نەرمی تێدایە ، لەم دوو نیوەدێرەدا شاعیر (یەرتر) جار دەنگی (ی)دووبارەدەکاتەوە ، لە وشەکانی (ئەسیری ، میحنەتی ، هیجرانی ، یاری ، کوژراوی ، خەنجەری ، موژگانی ، مەحبووبی) جگە لە ڕیتمەکەی بەدەرنییە لەلایەنی دەروونی و نەرمی و درێژی ، کە لەگەڵ واتای دێرەکە بەشێوەیەك دەگونجێت ، شاعیر بەمەبەست ئەو دەنگەی دووبارەکردۆتەوە ، وەسفێکی هێواش و لەسەرخۆی بۆ یارەکەی کردووە ، بەوەی لە هەموو وشەیەك هەست بەوەستانێك دەکرێت ، ئەم هێواشیەش لەگەڵ سیفەتی نەرمی دەنگەکە دەگونجێت ، درێژی وەسفەکەش چەندجار لەسەر یەك بەجۆرێ وەسفی دەکات کە لەگەڵ درێژی دەنگە دووبارەبووەوەکە گونجانێکی تەواو دروست دەکات ، بەمەش شاعیر سەرکەوتووبووە لە هەڵبژاردنی دەنگەکە .

- - دووبارەکردنەوەی دەستەواژە و ڕستە :
- شاعیر دەستەواژەیە کەلە سەرەتای شیعرەکەوە تاکۆتایی بەشێوەی ستوونی دووبارە دەکاتەوە ، بەمەش ئاوازێك و ڕیتمێکی خۆشی داوە بە شیعرەکە . وەك بۆ نموونە :
- دەماغم وەزنە ئەمشەو چل شەوە
- سەدای زیل و بەم بەزمی خوسرەوە
- دەماغم وەزنە مانگی مەولوودە
- بێنە ماچت کەم ماچم مەقسوودە
- دەماغم وەزنە مانگی نیسانە
- بێنە ماچت کەم بووم بەدێوانە

دیوانی ئەختەر ل٣٢

- شیعرەکە شەش نیوە دێرەو لە تەواوی شیعرەکەدا دەستەواژەی (دەماغم وەزنە) (بێنە ماچت کەم)دووبارەبۆتەوە ، ئەم دووبارەبوونەوەیەش بۆ پاڵپشتیکردنی ڕیتمی سەروایە و جگە لە ڕیتمی دووبارەبوونەوەی وشەکان کە بەمەبەستی جوانکاری و بۆ سەرنج ڕاکێشانی خوێنەر کراوە .

- **- دووبارەکردنەوەی جێناو :**
- **دووبارەکردنەوەی جێناو وەك هەردووبارەکردنەوەیەکی تر ڕیتمی خۆی هەیەو ئاوازەیەکی خۆش دەدات بە ڕیتمی شیعر . بۆنموونە دووبارەکردنەوەی جێناوی کەسی لکاو و سەربەخۆ ، وەك :**
- **سەرم گێژ و دڵم بریانە بێ تۆ**
- **لە دووریت پیشەکەم گریانە بێ تۆ دیوانی ئەختەر ل□□**
- **لێرەدا جێناوی لکاوی (م) سێ جار دووبارەبۆتەوە ، جێناوی کەسی سەربەخۆی (تۆ) وەکو پاش سەروا لە سەراپای دەقەکە دووبارە بۆتەوە ، هەڵبژاردنی (تۆ) و (م) وەکو سەروای دەقەکە جەخت کردنی شاعیرە لە سەخۆی و یارەکەی ، کەبەدەرنییە لە حاڵەتی دەروونی .**
- **ڕیتمی دووبارەکردنەوەی جێناوە لکاوەکانیش وەکو ڕیتمی دووبارەکردنەوەی دەنگە ، چونکە خۆیان وەکو دەنگێك دووبارە دەبنەوە . وەك بۆنموونە شاعیر دەڵێت :**
- **ئەسیری میحنەتی هیجرانی تۆم یاری وەفادارم**
- **کوژراوی خەنجەری موژگانی تۆم مەحبووبی نازدارم دیوانی ئەختەر ل□□**
- **لەم دێڕەدا جێناوی لکاوی (ی) کە بۆکەسی دووەمی تاکە هەشت جار دووبارەبۆتەوە ، جێناوی (م) کە بۆکەسی یەکەمی تاکە چوار جار دووبارەبۆتەوە ، ئاوازەیەکی خۆشیان داوە بەڕیتم ی دێرە شیعرەکە .**